

LÁSZLÓ SZABOLCS

FÜLBEMÁSZÓ TÖRTÉNETEK – EGY DIGITÁLIS MŰFAJ GENEALÓGIÁJA

... pontosan a műfaj demokratikus jellegéből fakadóan számtalan intézményen és elefántcsonttorony kívüli digitális könyves műsor is létezik, többnyire topikok szerint rendeződve: képregényekről, krimikről, költészetről, adaptációkról, női vagy afro-amerikai írókról, bestsellerekről vagy elfeledett könyvekről...

Újabban imádom mosogatni, ruhákat teregetni, sorban állni, várótermekben és irodák előtt ücsörögni, hosszasan metrón utazni vagy még hosszabban vonatozni – mi több, egyenesen várom azokat az alkalmakat, amikor a körülmények vagy modern városi életformánk miatt üresjárat következik és büntudat nélkül adhatom át magamat egy nemrég felfedezett médiumnak: a podcastek hallgatásának. Míg korábban úgy éreztem ilyen üresjáratok alatt, hogy az agyam és a fantáziám tétlenül vesztegel, vagy épp ellenkezőleg, összevissza ugrál, a fülhallgatón keresztül tudtak adni. Az így kialakult párhuzamos figyelemdimenzió, ha nem is élvezetessé, de láthatatlanná teszi a robotmunkát – néha túlságosan is. A múltkor takarítás közben például teljesen belefeledkeztem egy bizonyos hulladékszállító uszály történetébe. A *Planet Money* nevű közgazdaságnépszerűsítő podcast mesélte el, hogy az 1980-as évek végén egy háromezer tonnás, úsztatott szeméthegey miként ébresztette rá az amerikai közvéleményt a szelektív hulladékgyűjtés fontosságára.¹ Úgy kezdődött az egész, hogy egy alabamai vállalkozó megvett egy hatalmas szemétrakást a New York-i maffiától, felpakolta egy uszályra, aminek a kapitányát úgy hívták, hogy Duffy St. Pierre... De nem akarom elrontani a sztorit – jobb, ha mindenki maga hallgatja meg –, ugyanis annyira abszurd és szórakoztató, hogy az epizód végén vettem észre, már tíz perce magamba fordulva álldogálok a lakóházbeli kuka mellett.

Tisztázzuk tehát, hogy mi is az a podcast, hogyan működik, és miért van ilyen hatása. A műfaj eredetileg az internetes rádió és a hangfájlok egymással megosztó online közösségek világából származik – nevet pedig egy brit újságíró, Ben Hammersley talált neki 2004-ben, az „iPod” és „broadcast” szavak összevonásával.² A podcastek, vagyis a tematikus digitális hanganyagok készítése és hallgatása egyre népszerűbbé vált ebben a korai periódusban, de a szubkulturális szintről csak 2014-ben tört ki, amikor az Apple cég ingyenesen elérhetővé tette őket az iPhone okostelefonokon. Míg azelőtt külön le kellett vadászni a kívánt MP3-fájlokat az interneten, és fel kellett tölteni őket egy lejátszóra, a 4.9-es iTunes applikáció összesített keresést, direkt feliratkozást és az új epizódok azonnali letöltését biztosította. Mert ilyen az okostelefonok világa: az új technológia és a szoftver egyszeri frissítése megteremtette azt a lehetőséget, hogy ez a kialakulófélben levő műfaj minden használóhoz a legegyszerűbb módon el tudjon jutni. Hamarosan más operációs rendszereken működő applikációk is beindították saját podcast szolgálataikat, és jelenleg ott tartunk, hogy kb. 660 000 podcast „adás” és 28 millió külön epizód érhető el az interneten.³ Egy friss felmérés szerint az Egyesült Államok 300 milliós lakosságának egynegyede hallgat podcasteket legalább havonta.⁴

Am a műfaj igazi berobbanásához és a popkulturális presztízs megszerzéséhez nem lett volna elég csupán a technológiai adottság – élni is kellett a lehetőséggel, és példaértékű kreatív tartalommal megtölteni az adott kereteket. Ezt a szerepet töltötte be – eleinte teljesen gyanútlanul – az ugyancsak 2014-ben indított *Serial* nevű podcast, amely izgalmas témájának és sajátos stílusának köszönhetően szinte egymaga tette heteken belül kulturális szenzációvá az akkor még sokak számára ismeretlen digitális terméket. A „true crime”, vagyis a bűnügyi oknyomozás tematikához tartozó műsor az 1999-ben homályos körülmények között meggyilkolt gimnazista diáklány, Hae Min Lee és a gyilkosaként elítélt Adnan Syed ügyét vizsgálta újra. A történet rejtélyein túlmenően a hallgatókat leginkább a műsort készítő újságíró, Sarah Koenig sajátos, azaz önreflexív és töprengős, informális és párbeszédes nyomozási stílusa, vagyis az igazság keresését alátámasztó gondolati folyamat őszinte feltárása vonzotta – és tette őket rajongókká. Olyannyira népszerű lett a podcast, hogy az első évadot pár hónap leforgása alatt 68 milliószor töltötték le – és a siker kitartott, hiszen az első két évadot összesen 340 milliószor töltötték le azóta.⁵ A *Serial* sikere megmozgatta a befektetők és a nagyvállalatok fantáziáját, s busásan megfizetett reklámjaiknak köszönhetően az eddig hobbiból és szerelemből dolgozó népszerűbb podcastalkotók ma már nemcsak megélni tudnak a műfajból, de meggazdagodni is. Sőt a hollywoodi stúdiókat és tévécsatornákat is kezdi érdekelni a lehetőség, ugyanis egy műsor, avagy sorozat ötletét sokkal olcsóbb podcast formában kipróbálni (kb. 500 ezer dolláros költségvetéssel), mint egy valamirevaló próbaepizódot lefogatni (ami minimum 5 millió dollárba kerül).⁶

Mielőtt azonban tovább haladok az ismertetésben, szükségesnek tartom az általam lelkesen beajánlott új digitális médiumhoz való hozzáférhetőség kérdését és a felbukkanását megmagyarázó gazdasági-társadalmi kontextus rövid és kritikus vázolását.

Gazdasági és technikai szempontból a podcastek készítése, forgalmazása és fogyasztása beilleszkedik egy szerteágazó átalakulási folyamatba, amelyet a digitális kapitalizmus platformszerű működése határoz meg.⁷ Amint az ismeretes, az olyan platformcégek, mint az Amazon, Uber vagy AirBnb már nem termékek

és szolgáltatások előállításával foglalkoznak, hanem az eladók és a vásárlók, az alkotók és fogyasztók közötti tranzakciót teszik egyszerűbbé és gyorsabbá – esetenként apró közvetítői díj ellenében, a felhasználók adatainak gyűjtésével vagy másfajta üzletmodellek alkalmazásával. Míg a platformcégek gigantikus mérete számos nehéz és megoldatlan problémát vet fel – pl. személyi jogok megsértése, piacmonopóliumok kialakulása, munkavállalók kiszolgáltatottsága –, kétségtelen, hogy lefegyverzően és megtévesztően kényelmessé tették a fogyasztás gyakorlatát. Ennek a globális átalakulásnak összetett a hatása és bonyolult a megítélése, mert a szinguláris platformok növekvő dominanciájával egyszerre növekedett az egyéni felhasználó *potenciális* cselekvőképessége is. Ha van pénze okoskütyükre, és van internethozzáférése, ideje, elég információja, nyelvtudása, és persze türelme, akkor esélye is van rá, hogy uralkodni tudjon a tobzódó lehetőségeken, és képes legyen egyéniesített, optimalizált tartalom-, illetve szolgáltatáskonstellációt összeállítani magának.

A digitális médiumok világában ez azt jelenti, hogy a – fent jellemzett, láthatatlan privilégiumok jégcsúcsán ülő – felhasználó *elvíleg* pontosan azt olvashat, nézhet és hallgathat, amit, ahol és ahogyan akar. A podcasteket terjesztő applikációk azt tették az egyik hagyományos kulturális médiummal, ti. a rádióval, amit a YouTube, a Spotify, illetve a Netflix tett korábban a zeneiparral, a tévével és a mozival. A podcastek készítői feldarabolták a rádió különböző részeit (a hírműsort, a beszélgetős és betelefonálós műsort, a tematikus blokkokat és a rádiójátékokat), különálló és birtokolható artefaktumokká alakították őket – és végül a digitális „kiszállítás” megszüntette a rádió *adásjellegét*. Nem az élő közvetítés és a műsorszerkesztő – és persze, közvetett módon, a fennálló divat, társadalmi norma, kultúrpolitikai kurzus – parancsol immár, hanem a hallgató. Ha akarja, átveheti a kontrollt: saját ízlés, igény, idő- és figyelembeosztás szerint rendezheti a tartalmakat és a hallgatási ütemet.

Mindennek hatására mégsem fog elsovadni a rádió, mint ahogy nem tűnt el sem a zeneipar, sem a tévé, sem a filmipar.⁸ A digitális platformok mindazonáltal fel fogják erősíteni a már meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket a hír- és kultúrafogyasztás területén is: míg a privilégiummal rendelkezők számára mindinkább kinyitják a világot és növelik autonómiájukat, az anyagi és digitális választóvonal túlsó felén levőket kiszolgáltatják az állami avagy nagyvállalati monopóliumoknak. A podcast is beleszületett tehát abba dilemmába, amiben a többi digitális irodalmi, zenei vagy vizuális műfaj találta magát: felvállalt egy olyan technikai és terjesztési formát, amely sokak számára még mindig nem elérhető pénz vagy tudás hiányában – azzal a reménnyel, hogy idővel mind szélesebb körökben, egyre olcsóbban fog elterjedni a felkínált tartalom.

A podcastnek mint kulturális terméknek esélye van arra, hogy ne elillanó divat legyen csupán, hanem mindennapjaink alpműfajává váljon (ezt nem jóslatnak szánom, inkább remélem), mert egy létező esztétikai és gyakorlati igényt elégít ki. Az új médium megérkezése és beérése olyan, mintha egy eddig elhanyagolt emberi érzékszervet, ti. a fülünket fedezte volna fel újonnan a digitális világ. A rádió személytelen s időnként egészen mechanikus és kiüresedett jellegrével ellentétben a podcast egy határozottan intim, aprólékos, kreatív, türelmes és közvetlen műfaj. Nem csupán információátadásra és szórakoztatásra vállalkozik, hanem az emberi hang és különböző zenei hangeffektusok kombinációjával egy sajátos auditív atmoszférát épít fel, és egy narratív-érzelmi-művészi élményt ajánl. Akárcsak a szépírodalmi szöveg esetében, a kellően szerkesztett leírások

és a hatásosan elbeszélt cselekmény aktiválja a hallgató fantáziáját – amit az emberi hang tónusai, ritmusa, szünetei még inkább színezní képesek. A podcast közvetlenül megszólít, és mindvégig egyenesen hozzánk beszél, nekünk magyaráz, tesz fel kérdéseket, és kísérel meg válaszokat. Mint egy dantei Vergilius, mindenik epizód magával hív egy kisebb kulturális utazásra, ahol az interjúk révén változatos emberekkel találkozhatunk, átérezve örömeiket, bánatukat, haragjukat és humorukat. A legjobb podcastkészítő újságírók – pl. a már említett Sarah Koenig, de Michael Barbaro, Roman Mars, Jad Abumrad, Malcolm Gladwell vagy Michael Lewis – feltárják (vagy csak nagyon-nagyon jól eljátsszák) a hallgatóknak kíváncsiságukat, nem-tudásukat, kételyeiket, meglepetésüket, a nyomozás izgalmát, a szembesüléseik sokkját és a felfedezések örömeit. Miközben te kívül mosogatsz vagy ingázol, ők bent a fejedben végigvezetnek Mexikóváros talajvízhiányának problémáján vagy az 1953-as iráni államszínny történetén.⁹ Sőt önreflexivitásuknak köszönhetően nem csupán szakértőket vagy tudósokat szólaltatnak meg, hanem egy-egy téma kapcsán igyekeznek lehetővé tenni, hogy az érintettek is kifejezhessék véleményüket – sokszor a téma bemutatásának módjáról is. Ebben különösen jó a *New York Times* napi podcastje (*The Daily*), ahol nicaraguai illegális bevándorló és Kínából kijutott ujur menekült is beszélt életéről.¹⁰

A podcasteken szinte soha nem érezni, hogy siettek volna a szerkesztők egy lapzártá vagy élő adás határideje miatt. Ellenkezőleg: hagyják az anyagot és hallgatót lélegezni, jó dramaturgiával kivárik egy-egy kulcsmondat hatását, és érzékkel tervezik meg a poénok időzítését. Ezért mernek és tudnak hosszú műsorokat készíteni: a legrövidebbek 25-30 percesek, az évadok szerint csoportosított epizódok pedig általában egyórások (de vannak 4-5 órára nyújtott többrészes topikok is).¹¹ Ezzel szemben más online tartalmak sokkal szigorúbb korlátok közé szorultak: interneten közzölt szövegek nem engedhetik meg immár maguknak a terjedelmesség luxusát, amennyiben olvasottságot akarnak generálni – míg a videók átlagban 3-4 percesek, s az elvétve publikált tízperces videók már nagyon súrolják azt a határt, ami után garantáltan elveszítik a nézőt. Akárcsak a klasszikus szépirodalmi esszéket vagy a művészi kisfilmeket, a mesterien megszerkesztett podcast epizódokat időnként újra lehet hallgatni, mert új jelentésrétegeket fedezhet fel a hallgató – és mert egyszerűen jó ismét hallani egyik-másik interjúalany karakteres hangját. A felívelő podcastkorszakról szóló cikkében Adam Sternbergh felveti, hogy ez az egyszerű hangfájl jelképezné az utóbbi évtized egyik legkimagaslóbb kulturális vívmányát. Ugyanakkor viccesen sokatmondónak tartja, hogy „egy olyan korban, amelyet az előrevetítések szerint a repülő kocsik és virtuálisvalóság-szemüvegek kellene jellemezzenek, az derül ki, hogy amire leginkább vágunk, az nem más, mint a magunkkal hordozható emberi hang társasága.”¹²

Természetesen sem a podcast formai sajátosságai, sem a műfaj iránti elterjedt fogékonyság nem a semmiből bukkant elő, spontán módon vagy az okostelefonoknak köszönhetően. A podcast által felvállalt missziót, vagyis az esztétikai értékkel bírót, szórakoztatót, de ugyanakkor szakmai alapokon nyugvó felvilágosítás kulturális beágyazását leginkább az Amerikában nagyon népszerű *non-fiction* (tényirodalom) és tudomány-népszerűsítő könyvek végezték el. Ebből a gazdag irodalmi hagyományból a mai oknyomozó podcastkészítők például sokat tanulhattak Truman Capote 1966-os *Hidegvérrel* című riportkönyvéből, illetve a társadalmi-kulturális elemző műsorok David Foster Wallace remek esszéiből.¹³

Ami pedig a riport szórakoztató és önreflexív jellegét, illetve a riporternek a történetbe való bevonását illeti, kétségtelen, hogy az 1980-as években kibontakozó önreflexív dokumentumfilm-hullám s különösen Michael Moore *Roger & Me* című filmje szolgálhatott mintaként.¹⁴ Ám közvetlen inspirációt és műhelyt a podcastalkotók számára mégis a közszolgálati vagy közösségi rádiók nem kommerciális és kísérleteket pártoló közege nyújtott. Nem véletlen, hogy jelenleg a legtöbb és legnépszerűbb podcastet volt rádiósok szerkesztik.

Ebből a szempontból a legerősebb hatást kétségtelenül egy immár legendás és ikonikus rádióműsor fejtette ki – az 1995-ben indított chicagói *This American Life*, Ira Glass vezénylete alatt. Ezzel a heti műsorral a National Public Radio hétvégi programjában találkoztam először, és visszafogott, informális, vicces tónusa, illetve gondolat- és empátiaébresztő dramaturgiája egyből rajongóvá tett. Mindenik epizód egy adott téma köré szervezett több kis riportból áll: ezeket a műsor riporterei saját projektjüként, személyes hangon készítik el több hónapra keresztül, mindig alázatosan és érzékenyen közelítve meg a kiválasztott problémát vagy a tanulmányozott személyt. A projektek egy konkrét kérdéskörből születnek, amelyek lehetnek nagyon személyesek (pl. vajon mi a története annak a rejtélyes régi háznak, ami mellett gyerekkoromat töltöttem?) vagy egészen közérdekűek (pl. derítsük ki többszöri, elmélyült interjúk során, hogy XY szenátor miért szavazott így vagy úgy egy bizonyos ügy kapcsán). De van olyan epizód is amikor a szerkesztők egymást váltják egy Golden Apple nevű chicagói bizstróban, hogy a lokál életének 24 órájáról riportot készítsenek.¹⁵ A különböző szegmensek felvezetőjében a riporterek Ira Glass-szel beszélgetnek, beiktatva időnként egy ráadás anekdotát – aminek néha van, néha nincs köze a fő témához. A rádiós műsorok hagyományosan lineáris, tárgyvilagos, tényorientált regiszteréhez képest a *This American Life* egy esszéisztikus és irodalmi formát honosított meg: bevezette a „bizonytalan elbeszélőt”, a szubjektív hangvételt, a kitérőkkel, asszociációkkal és kiszólásokkal operáló történetvezetést, az ironia és az epifánia nagyon érzékeny keverékét. Ira Glass tanácsára a riporterek minden munkafázisról és felkészülésről és töprengésről hangfelvételt készítenek – s így sokszor tudnak vicces és tanulságos próbálkozásokról vagy autentikus „aha” pillanatokról bejátszani hanganyagot. Továbbá, remek színházi érzékkel s a rádióvilágtól meglehetősen szokatlanul, mernek kitartani hosszabb csendet olyankor, amikor a megrázóbb vagy tragikusabb tartalom ezt megkívánja.

A műsor sikerének köszönhetően mondhatni, hogy Ira Glass köpönye alól bújtak ki a legkarakteresebb podcastműsorok és szerkesztőségek: a már említett *Serial*, a zseniális *S-Town*, az egész Gimlet Media stúdió – de stílusában hatással volt olyanokra is, mint a *Radiolab*, a *99% Invisible*, a *Revisionist History* vagy az *Against the Rules*. Közös bennük, hogy egyöntetűen arra törekednek, hogy saját érvényű és stílusukban koherens műalkotások legyenek – és akár az általuk példaképként kezelt tényirodalom rangjára emelkedjenek. Van ugyanakkor egy másik podcast fajta is, amely közelebb maradván a rádió beszélgetős műsoraihoz, friss és releváns kulturális kommentárt akar szolgáltatni napi szinten. Gyakorlatilag minden nagyobb újságnak, lapnak vagy tévécsatornának van ma már legalább egy önálló podcastje (a brit *Guardian*hoz pl. 15 tartozik). A podcast indítása hozzátartozik az információs és szórakoztatási tartalmak digitális terjesztésének általánosabb hullámához, a Facebook, Twitter, Instagram profil és YouTube csatorna beüzemelése mellett. A magyarországi sajtóvilág is fokozatosan követi ezt a nemzetközi trendet, és saját podcastműsorokkal rendelkezik

már az *Index.hu*, a *HVG*, az *Átlátszó.hu* – míg a *24.hu* egy egész podcast műsorcsaládot indított 2019 júliusában.¹⁶

Irodalmi tematikájú podcastek is bőségesen találhatóak immár a világhálón, mindenekelőtt az irodalmi vagy kulturális profilú lapok gondozásában, melyek közül kiemelkedő a *Guardian*, a *NY Times*, a *London Review of Books*, *The New Yorker* vagy a *Paris Review*. Am pontosan a műfaj demokratikus jellegéből fakadóan számtalan intézményen és elefántcsonttoronyon kívüli digitális könyves műsor is létezik, többnyire topikok szerint rendeződve: képregényekről, krimikről, költészetéről, adaptációkról, női vagy afro-amerikai írókról, bestsellerekről vagy elfeledett könyvekről stb. Magyarul irodalmi podcastet tesz elérhetővé a *Litera.hu*, a *Könyvesblog*, a Tilos Rádió és olyan függetlenebb projektek, mint a *LibrAmore*, *Popkult*, *csajok*, *satöbbi* vagy a *Könyvben utazom*. A jó hír pedig az, hogy a magyar műsorok sem hangulatban, sem változatosságban, sem minőségben nem maradnak el a nyugatibb minták mögött (rossz hír meg nincs). Sőt az ilyen tematikájú podcastek kis igyekezettel akár a könyvismertetés és a recenziálás gyakorlatának megmentői is lehetnek, miután a napilapokból rég kimaradtak a kritikák, irodalmi lapokat pedig csak egy szűkebb réteg vásárol, ha vásárol. A podcastek előnye, hogy az írott recenzióval szemben polifonikusak, mert egyrészt a készítők beszélgetésére, másrészt a meghívott szerzők, fordítók, szerkesztők, irodalmárok összeadódó véleményére épülnek. Videós, tévés avagy rádiós ismertetőkkel ellentétben pedig részletesebbek, alaposabbak, kreatívabbak tudnak lenni – s ezáltal kialakíthatnak saját hűséges hallgatói táborát, és a tágas digitális univerzumban új közönségek füléhez is vihetnek hírt az írott médiumról.

Akárcsak maga az internet vagy a közösségi média különböző formái, a podcast sem jó vagy rossz, hasznos vagy káros önmagában. A gasztronómiai és irodalmi műsorok mellett persze vannak konspirációs elméleteket és szélsőséges nézeteket terjesztő podcastek is. Igaz ugyan, hogy lehetőséget nyújt a demokratikusabb információszerezésre és szórakozásra – másrészt esélyes, hogy korábbi médiumok mintájára majd még inkább hozzá fog kötni az okostelefonjainkhoz, és még hosszabb ideig lógunk majd a világhálón miatta. A közösségben és nyilvános terekben hallgatott rádióval szemben a podcastek talán még az egyéni felhasználók magányát és elszigeteltségét is felerősíthetik. Mindezek dacára úgy gondolom – a felfedezés élményének frissessége miatt bizonyára –, érdemes a podcastek pozitív hatására és lehetőségeire összpontosítani. A netes függőség, a késő kapitalista társadalom okozta magány, a kétes nézetek sokasága már eleve adott – nem egy új műfaj fogja őket lényegesen súlyosabbá tenni. Ellenkezőleg, a minőségi műsorok és a kreatív tartalomkészítés még inkább értelmet és érdekességet tud adni egy túlnyomórészt pénzszerzésre felépült digitális létmódnak. Egyszerűségéből és relatíve alacsony költségeiből kifolyólag komoly demokratikus és népművelő potenciál lakozik a podcastben. Nemcsak a középosztály hipster fiataljainak vagy a nagy cégek marketinges ügynökeinek szól(hat), hanem kontinenseken átvezető kamionsofőröknek, otthon üldögélő nagymamáknak, gubbasztó éjjeliőröknek, hotelek labirintusaiban ügyeskedő takarítónőknek, második váltásban gürcölő raktármunkásoknak, türelmes ápolóknak, vagyis a 21. század munkásainak és hiperfejlett városaink utcáin élő hajléktalanjainak is. Amennyiben ez ki tud bontakozni a jövőben, lehetővé teheti, hogy akkor is izgalmas történeteket és ismeretterjesztő előadásokat tudjon hallgatni az ember, amikor a modern élet és a kenyérkeresés különben arra kényszer-

rítené az agyát és fantáziáját, hogy könyvek, képernyők vagy vásznak hiányában tétlenül vesztegessen, és a robotmunka miatt tompuljon.

■ **JEGYZETEK**

1. Planet Money, *Episode 925: A Mob Boss, a Garbage Boat and Why We Recycle*. 2019. július 10. <https://www.npr.org/2019/07/09/739893511/episode-925-a-mob-boss-a-garbage-boat-and-why-we-recycle>
2. Ben Hammersley: *Audible revolution*. The Guardian 2004. február 12.
3. Adam Sternbergh: *How Podcasts Learned to Speak*. www.vulture.com, 2019. március 18. <https://www.vulture.com/2019/03/the-great-podcast-rush.html>
4. Jaclyn Peiser: *Podcast Growth Is Popping in the U.S.*, *Survey Shows*. The New York Times 2019. március 6.
5. Sternbergh: i.m.
6. Rebecca Mead: *How Podcasts Became a Seductive — and Sometimes Slippery — Mode of Storytelling*. The New Yorker, 2018. november 12. Lásd például a Gimlet Media által készített *Homecoming* podcast esetét, amelyből 2018-ban sorozatot gyártott az Amazon Studios.
7. G. Parker, M. W. Van Alstyne, S. P. Choundary: *Platform Revolution*. W.W. Norton, New York, 2016.
8. Fontos persze megjegyezni, hogy sajnós a klasszikus városi (főleg kisvárosi) mozik nagy része igenis eltűnt az utóbbi 20 évben. Szülővárosomban, Nagyenyeden, a kilencvenes évek végén egy délutáni vetítésre vártam éppen, egyes-egyedül, amikor az érdeklődés hiányára utalva kiszóltak, hogy vége, bezárják a város utolsó moziját. Mert a nagyobb mozit már rég diszkóvá alakították át.
9. Meghallgatásra ajánlott: *Depave Paradise*, 99% Invisible, 2019. május 28., illetve *How The CIA Overthrew Iran's Democracy In 4 Days*, NPR Throughline 2019. február 7.
10. The Daily: *The Chinese Surveillance State, Part 1-2*, 2019. május 6–7., illetve *Waiting for the Immigration Raids*, 2019. július 15.
11. Lásd például *Dan Carlin's Hardcore History*.
12. Sternbergh: i.m.
13. Truman Capote: *Hidegvérrel*. (Ford. Szíjgyártó László) Európa, Bp., 1967; David Foster Wallace: *Consider the Lobster and Other Essays*. Little, Brown and Company, New York, 2005.
14. *Roger & Me*, amerikai dokumentumfilm, írta és rendezte Michael Moore, 1989.
15. *24 Hours at the Golden Apple*. This American Life, 2000. november 17.
16. Szigeti Péter: *Én podkasztolok, te podkasztoatsz, mi podkasztojunk*. 24.hu, 2019. július 2. <https://24.hu/kozelet/2019/07/02/mi-az-a-podcast/>

